

Chris Kaspar de Ploeg

Oekraïne in het kruisvuur

Beeld en werkelijkheid achter de informatieoorlog

Vertaald uit het Engels door Menno Grootveld

PAPIEREN TIJGER

Vormgeving omslag: Marc Heijmans
Boekverzorging: Zefier Tekstverwerking Breda

© 2016 Chris Kaspar de Ploeg
© 2016 Stichting Uitgeverij Papieren Tijger
info@papierentijger.org
www.papierentijger.org

ISBN 978 90 6728 320 5
NUR 740, 697

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder toestemming van de uitgever.

Inhoud

Afkortingen	6
Dankwoord	7
Proloog	9
Een verdeeld land	11
De terugkeer van de Wolfsangel	18
De militarisering van de Maidan-revolte	24
'Regime-change' onder auspiciën van extreemrechts	28
Door de oligarchen gesteunde 'regime change'	33
Door het Westen gesteunde 'regime change'	38
De ontmanteling van Oekraïne	46
Het antwoord uit het Oosten	69
De donkere wolken van een burgeroorlog verduisteren het Oekraïense landschap	73
De oorlog tegen de mensen van de Donbass	80
De ontmenselijking van de Donbass en de omarming van extreemrechts	85
Voorbij het populisme: het beoordelen van de invloed van extreemrechts	89
Repressie en schijnbewegingen in een verdeeld Oekraïne	93
Het imperiale verlangen naar oorlog	104
De westerse militaire doctrine en de normalisering van oorlogsmisdaden	115
Voorbij de imperiale scheidslijn kijken	121
Verdeeldheid op het westerse front?	143
Epiloog	150
Noten	154

– Proloog –

Het is 19 april 2014. De drukpersen draaien op volle toeren, en spoedig kan iedere Amerikaan bij de plaatselijke kiosk voor een paar dollars de jongste uitgave van de *New York Times* kopen. De kop op de voorpagina luidt: “In Cold War Echo: Obama Strategy Writes Off Putin”.¹ Dit is de dag dat Obama, na een kwart eeuw van afnemend oorlogsgeweld, toenemende democratisering en lagere wapenuitgaven de wereld opnieuw in een beangstigende dichotomie heeft verdeeld. De Amerikaanse president heeft de journalist Peter Baker gebruikt om zijn land te informeren over de nieuwe langetermijnaanpak van Rusland, die is gebaseerd op de Koude Oorlogs-strategie van ‘containment’: “het isoleren van ... Rusland door de economische en politieke banden van het land met de buitenwereld door te snijden ... en er effectief een paria-staat van te maken”. Een maatregel van historische proporties werd zonder enige vorm van discussie ten uitvoer gelegd: geen van de 535 Congresleden uitte publiekelijk ook maar enige twijfel, en de gevestigde media kwamen met lovende koppen.² In het licht van de recente beeldvorming is dit niet zo heel verrassend. Als je het nieuws hebt gevolgd, weet je dat Poetin voortdurend wordt afgeschilderd als een gevaarlijke dictator die van plan is de voormalige Sovjet-Unie in haar volle glorie te laten herleven, om te beginnen in Oekraïne. Wederzijdse demonisering was ooit een fundamentele pijler van de Koude Oorlog, maar misschien kan een kritische reconstructie van het huidige conflict helpen een tweede Koude Oorlog te voorkomen.

Velen geloven dat de oorsprong van het huidige conflict gelegen is in de onderhandelingen tussen George H. W. Bush en Michael Gorbatsjov, ten tijde van de desintegratie van de Sovjet-Unie in 1990.³ Gorbatsjov had ermee ingestemd Oost-Duitsland los te laten, op voorwaarde dat de NAVO “geen centimeter naar het Oosten zou opschuiven”.⁴ Dit was een gevoelig punt: tijdens de Conferentie van Jalta (1945) waren de geallieerden ermee akkoord gegaan het Oostblok als ‘bufferzone’ aan de Sovjet-Unie te geven, omdat dat land – met 25 miljoen slachtoffers – het grootste offer in de geschiedenis van de mensheid had gebracht. Bovendien had Rusland een lange geschiedenis van vijandige relaties met het Westen, waaronder de verwoestende invasie van Napoleon, en een andere inval door de Verenigde Staten, Japan, Turkije en diverse Europese landen tussen 1918 en 1921. Omdat de vijandige betrekkingen tussen de twee machtsblokken nog maar net aan het verbeteren waren, was de eis van Gorbatsjov zeer begrijp-

pelijk, des te meer als je zijn belofte van een aanzienlijke demilitarisering in aanmerking neemt.⁵ Maar ondanks dit alles zijn de Tsjechische Republiek, Hongarije en Polen (1999), Bulgarije, Estland, Letland, Litouwen, Roemenië, Slowakije en Slovenië (2004), en Albanië en Kroatië (2009) nu allemaal lid van de NAVO geworden.

In 2008 werd door de Amerikaanse ambassadeur in Rusland een profetische memo met spoed naar Washington verstuurd. De WikiLeaks-cable was getiteld: “Njet betekent Njet: de rode lijn van Rusland met betrekking tot de NAVO-uitbreiding”.⁶ De ambassadeur stelde dat “minister van Buitenlandse Zaken Lavrov en andere hoge functionarissen hun krachtige weerstand hebben herhaald, en hebben benadrukt dat Rusland verdere expansie naar het oosten als een potentiële militaire dreiging zou beschouwen. In Oekraïne ... wordt gevreesd dat de kwestie het land in tweeën kan splijten en tot geweld kan leiden, of zelfs – zoals sommigen beweren – tot een burgeroorlog, waardoor Rusland zich misschien gedwongen zou zien tussenbeide te komen.” Deze profetische woorden zijn een echo van een Amerikaans inlichtingenrapport uit 1994, dat ervoor waarschuwde dat regionale scheidslijnen in Oekraïne uiteindelijk tot een burgeroorlog zouden leiden.⁷ Niettemin werd twee maanden na het memo van 2008 een NAVO-top in Boekarest gehouden, waarop “werd overeengekomen ... dat deze landen [Oekraïne en Georgië] lidstaten van de NAVO zullen worden”.⁸ Naar verluidt had Poetin de deelnemers gewaarschuwd dat dit zou leiden tot annexatie van de Krim, waar een belangrijke Russische militaire basis is gevestigd.⁹

– Een verdeeld land –

Oekraïne is eeuwenlang verdeeld geweest tussen Rusland, Polen en Oostenrijk. Sinds Oekraïne in 1991 zijn onafhankelijkheid herkreeg, is het land een vruchtbare bodem voor de bemoezucht van zijn machtige buurlanden gebleken. Dit komt ten dele doordat Oekraïne, zijn hele post-Sovjet-geschiedenis lang, een land is geweest dat verdeeld was langs politieke, economische, religieuze en etnisch-linguïstische scheidslijnen.¹⁰ In de zuidelijke en oostelijke provincies werkt een groot Russischsprekend proletariaat in een industrie die grotendeels naar de Russische markt exporteert. Velen hebben familieleden over de grens. In het westen en het midden van Oekraïne spreken de meeste mensen thuis Oekraïens, en hun diaspora beperkt zich vooral tot Europa en de Verenigde Staten. Het precieze aantal etnische en linguïstische Russen in Oekraïne is moeilijk vast te stellen, en wordt vaak gebagatelliseerd of juist opgeblazen, al naar gelang de politieke voorkeur van de betreffende commentator. In dit opzicht is een literair onderzoek van het vooraanstaande Poolse Centrum voor Oosterse Studies (OSW) verhelderend.¹¹ Volgens de officiële volkstelling van 2001 zag 17 procent van de Oekraïners zichzelf als etnische Russen, terwijl 29 procent Russisch als hun moedertaal beschouwde. Uit onderzoeken blijkt echter dat de term ‘moedertaal’ best dubbelzinnig is. Een derde van de Oekraïners vond dat de taal die ze het best beheersten hun ‘moedertaal’ was; nog eens een derde meende dat het om de taal van hun volk ging; een kwart stelde dit begrip gelijk aan de taal die hun ouders spraken, en 9 procent dacht dat het ging om de taal die zij het meest spraken.¹² Verschillende onderzoeksvragen leveren dus verschillende resultaten op. Ten aanzien van de vraag bij welke taal men zich het meest op zijn gemak voelde, was er sprake van een stabiele splitsing van ruwweg 50/50 in Oekraïne.¹³

Op hun beurt zijn deze etnisch-linguïstische scheidslijnen weer verbonden met religieuze affiliaties.¹⁴ De meerderheid van de praktiserende christenen in het midden en het westen van Oekraïne zijn geaffilieerd met de Grieks-katholieke kerk of met het Kiev-patriarchaat van de Oekraïens-orthodoxe kerk. Aan de andere kant zijn bijna alle kerken in het zuiden en oosten van Oekraïne geaffilieerd met het pro-Russische Moskou-patriarchaat van de Oekraïens-orthodoxe kerk. Het zuiden en oosten van Oekraïne zijn over het algemeen ook veel minder religieus. De meeste provincies daar tellen minder dan 10 procent praktiserende gelovigen. Voor de meeste provincies in het midden van Oekraïne schommelt dit aantal rond de 25 pro-

cent, terwijl de meerderheid van de westelijke Oekraïners uit praktiserende gelovigen bestaat. De westelijke provincies van Oekraïne zijn het laatst bij de Sovjet-Unie gevoegd, waardoor 25 jaar atheïstische indoctrinatie aan hen voorbij is gegaan.

Als we het hebben over pro-Westerse en pro-Russische culturen, gaan we echter voorbij aan de vloeibaarheid van Oekraïense identiteiten en leggen we te veel nadruk op culturele verschillen. In 2003 zag bijvoorbeeld 23 procent van de Oekraïners zichzelf als Oekraïens én Russisch, terwijl 31 procent van de burgers zichzelf als Oekraïens zag, maar Russisch sprak.¹⁵ Feitelijk spreken veel Oekraïners Soerzjyk, een mengeling van Russisch en Oekraïens. Oekraïne kent ook andere etnische, linguïstische en religieuze minderheden, die in geen van de genoemde categorieën passen. In feite is het grondgebied van het moderne Oekraïne van oudsher bevolkt geweest door onder meer grote Oekraïense, Russische, Joodse, Poolse, Wit-Russische en Duitse gemeenschappen. Vroeger was er geen dominante etnische groep, en als je al van een gemeenschappelijke identiteit kon spreken, was die zeker multicultureel van karakter.¹⁶ Zelfs in 2005 zag nog slechts drie procent van de Oekraïners zichzelf vooral als lid van een etnische of nationale groep. 13 procent beschouwde zichzelf als burgers van de voormalige Sovjet-Unie, 41 procent als burgers van Oekraïne, en 43 procent identificeerde zichzelf primair met de plaatselijke regio.¹⁷

Niettemin zijn culturele kwesties nog steeds omstreden. Een goed voorbeeld is de taalwet van 2012. Dit langverwachte wetsontwerp gaf overheidsinstellingen het recht op tweetaligheid als een minderheidstaal door ruim 10 procent van de bevolking van de betreffende regio werd gesproken. In de praktijk betekende dit onder meer dat iedere oostelijke en zuidelijke regio Russisch als tweede taal naast het Oekraïens moest aanvaarden. Dit was niet irrelevant: 22 procent van de Oekraïense burgers gaf aan dat hun beheersing van die taal 'minimaal' was.¹⁸ Het wetsontwerp leidde echter tot een vuistgevecht in het parlement, en werd gevolgd door straatrellen van Oekraïense nationalistische groepen, die de dominantie van de Russische taal als een gevaarlijke postkoloniale erfenis zagen.¹⁹ De taalwet zelf was grotendeels een reactie op het taalbeleid van de vorige (nationalistische) regering, die van plan was geweest het Oekraïens als de universele taal van het land te promoten. In de woorden van de voormalige president Joesjenko: "Alleen bezetters, slaven en dwazen spreken de nationale taal niet."²⁰ Dit heen en weer golvende conflict was niets nieuws. In feite was de taalkwestie al twintig jaar een belangrijk verkiezingsonderwerp. Voorspelbaar genoeg was de steun voor de tweetaligheid duidelijk regionaal

gespleten.²¹ Er was echter één gemeenschappelijke factor: weinig Oekraïners zagen de taalkwestie feitelijk als topprioriteit. In 2011 zag bij een enquête 70 procent van de ondervraagden niet eens een probleem.²² Wat eerder lijkt te zijn gebeurd is dat zowel de Oekraïense als de pro-Russische nationalistenvan met succes de nogal vloeibare culturele diversiteit in Oekraïne hebben weten te politiseren.

Maar dit verhaal gaat nog verder. Culturele verschillen konden voor een deel zo gemakkelijk worden gepolitiseerd, omdat hun geografische distributie zo sterk verbonden is met de materiële werkelijkheid. De historische wortels van dit alles kunnen worden herleid naar de grond. Toen het land ten tijde van de Sovjet-Unie industrialiseerde, vonden de grootste veranderingen plaats in het oosten en zuiden van Oekraïne, waar veel natuurlijke hulpbronnen in de ondergrond verborgen zaten. Deze regio's worden nu gekarakteriseerd door verstedelijking en zware industrieën, die zijn geïntegreerd in de post-Sovjet-economie en daarom afhankelijk zijn van de export naar de Russische markt. In het centrale en westelijke deel van Oekraïne wonen de meeste mensen daarentegen nog steeds in landelijke gebieden, waar de economie vooral in het teken staat van de landbouw; zij hebben praktisch geen enkel economisch belang bij de oostelijke buurstaat.²³ Sinds de eerste verkiezingen in Oekraïne in 1991 is het kiezersgedrag in Oekraïne netjes samengevallen met dit economische, etnisch-linguïstische en religieuze raamwerk. Daardoor draait een van de belangrijkste beleidskwesties tijdens de meeste verkiezingsdebatten voortdurend om de vraag: méér Europa of méér Rusland?

Méér Rusland was de basis van Janoekovitsj's verkiezingscampagne.

In 2009 werd Oekraïne zwaar getroffen toen de economie, onder de pro-Europese regering van president Joesjenko, in een crisis verzeild raakte, met een krimp van 15% (de grootste in Europa, op Letland na).²⁴ Na de verkiezingsoverwinning van Janoekovitsj in 2010 herstelde de economie zich nog datzelfde jaar met een groei van 4 procent, om het jaar daarop door te stoten met een groei van 5 procent.²⁵ Maar halverwege 2012 begon de economie weer te stagneren. Janoekovitsj beloofde de onderhandelingen over een handelsakkoord met de EU te zullen versnellen die in 2008 door Joesjenko waren begonnen. Aan de andere kant wilde hij proberen toegang te verkrijgen tot de Euraziatische Economische Unie [EEU], een douane-unie tussen vijf voormalige Sovjetstaten, waaronder Rusland. Op deze manier wilde hij de handelsbarrières met de twee belangrijkste handelspartners van Oekraïne slechten, de economische groei bevorderen en

de uiteenlopende buitenlandse aspiraties van het Oekraïense volk met elkaar in evenwicht brengen. Volgens opiniepeilingen schommelde de steun voor beide overeenkomsten rond de 40 procent.²⁶ Maar een grote meerderheid van de Oekraïners vond dat beide akkoorden pas mochten worden ondertekend na een nationaal referendum.²⁷

Het plan van Janoekovitsj- om beide verdragen na te streven- klinkt politiek zeer neutraal. Maar het associatieverdrag met de Europese Unie is méér dan louter een handelsovereenkomst. Het verdrag bevat bepalingen over een brede reeks onderwerpen, van immigratie tot het bestrijden van terrorisme. Pro-Europese politici wijzen graag op de hoofdstukken die zijn gewijd aan de mensenrechten, corruptie en justitie. Maar de bepalingen over de veiligheid zijn ongetwijfeld een doorn in het vlees van Poetin. Onder het kopje “buitenlands en veiligheidsbeleid” stelt het verdrag dat “de partijen hun dialoog en samenwerking zullen intensiveren, en geleidelijke convergentie op het terrein van het buitenlands en veiligheidsbeleid zullen bevorderen, inclusief het Gezamenlijke Veiligheids- en Defensiebeleid (GVDB)”, de opvolger van de Europese Veiligheids- en Defensie Identiteit (EVDI) die diende als de Europese divisie van de NAVO.²⁸ In een Wikileaks-cable benadrukte de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Hillary Clinton dat de Verenigde Staten voor Oekraïne “meerdere routes naar het NAVO-lidmaatschap voor ogen hadden.”²⁹ En om het nog erger te maken maakte de voorzitter van de Europese Commissie Barroso begin 2013 duidelijk dat “een land niet tegelijkertijd lid kan zijn van een douane-unie en van een gemeenschappelijke vrijhandelszone met de Europese Unie.”³⁰ Desondanks aanvaardde Janoekovitsj in maart een plan voor Europese integratie, dat was opgesteld door de nationale veiligheids- en defensieraad van Oekraïne.³¹ De overeenkomst zou op 21 november 2013 worden ondertekend. In hetzelfde jaar bleek uit een opiniepeiling van Gallup dat het aantal Oekraïners dat de NAVO een bedreiging achtte bijna tweemaal zo groot was als het aantal dat meende dat de NAVO het land bescherming zou kunnen bieden.³²

Maar in augustus 2013 sloeg Rusland terug. De Oekraïense werkgeversvereniging, die 70 procent van de economie vertegenwoordigt, stelde dat Oekraïense producten aan de Russische grens aan zulke uitgebreide kwaliteitscontroles werden onderworpen dat dit praktisch neerkwam op een importverbod. Een economische adviseur van Poetin verklaarde publiekelijk dat dit slechts een voorproefje was van wat Oekraïne te wachten stond als het land het “suïcidale pad” van het associatieverdrag met de EU zou blijven volgen.³³ In het oosten van Oekraïne werden toen de eerste

werknemers al ontslagen, en de hele economie viel weer terug in een recessie.³⁴ Intussen kwam de overeenkomst met de EU naderbij, inclusief de daarbij horende (kostbare) hervormingen. Janoekovitsj liet weten dat Oekraïne een lening van 27 miljard dollar nodig had. De EU bood hem 833 miljoen dollar en verwees hem naar het IMF voor de rest van het bedrag. Maar het IMF stelde zware eisen: een stijging van 40 procent van de gasprijzen, bevrozing van de lonen en bezuinigingen. Dit was in strijd met de verkiezingsbelofte van Janoekovitsj om de gasprijzen te verlagen. Bovendien zouden Russische sancties de industrie in het oosten van het land treffen, terwijl de impopulaire bezuinigingen van het IMF de economie terug zouden voeren naar een diepe recessie. Begrijpelijkerwijs maakte Janoekovitsj bekend dat hij de ondertekening van het akkoord zou uitstellen; hij vroeg de EU te helpen betere voorwaarden te bedingen bij het IMF.³⁵

Het daaropvolgende verhaal is welbekend. Met de smaak van het EU-akkoord op hun lippen gingen teleurgestelde betogers de straten op in Lviv en Kiev. Het begon al krachtig, met een hoogtepunt van 40.000 betogers op 24 november 2013. Toen de Berkoet (de Oekraïense oproerpolitie) zijn toevlucht nam tot knuppels en traangas, en de beelden daarvan op grote schaal werden verspreid via sociale netwerken en de conventionele media, groeiden de protesten al snel uit tot betogingen van honderdduizenden mensen. En nadat de beelden van scherpschutters de wereld op 20 februari 2014 hadden geshockeerd, waren de dagen van Janoekovitsj geteld. Hij ontvluchtte Kiev de volgende dag, en al snel nam een nieuwe interim-regering, die bestond uit de voormalige oppositie, de macht over. Maar volgens opiniepeilingen genoten de protesten op het Maidan-plein geen duidelijke meerderheidssteun in Oekraïne.³⁶ Bovendien was de steun voor de Maidan-revolte zeer onevenredig verdeeld, waarbij vooral het zuiden en oosten van het land het lieten afweten. In feite beschreef een derde van de Oekraïners de uitkomst van de Maidan-protesten als een ‘staatsgreep’; slechts iets meer Oekraïners noemden de beweging een “bewuste strijd van burgers die zich hebben verenigd om hun rechten te beschermen.”³⁷

Het karakter van de Maidan-opstand laat zich wellicht het best illustreren aan de hand van de systemische protest-gegevens van het Centrum voor Sociaal en Arbeidsonderzoek in Kiev.³⁸ Vóór Maidan waren vier opeenvolgende jaren lang de meest voorkomende eisen van sociaaleconomische aard geweest, en deze ontwikkeling vertoonde een stijgende lijn. In 2013, vóór het begin van de Maidan-opstand op 20 november, hadden er al 3.419 betogingen plaatsgevonden. 56 procent daarvan draaide om sociaaleconomische eisen, inclusief veertig stakingen. Dit was bijna net zoveel protest-

activiteit als in het hele jaar 2012 – en bijna tweemaal zoveel als in de daaraan voorafgaande twee jaren. Maar tijdens Maidan vormden de sociaal-economische protesten maar zeven procent van het geheel. Twee derde van die betogingen had een politiek karakter, en ging over de vraag welke partij de macht zou grijpen. De helft van de protesten ging over burgerlijke vrijheden en een derde betrof ideologisch getinte eisen, zoals het Oekraïense nationalisme. We zullen ons in het volgende hoofdstuk vooral met deze laatste ontwikkeling bezighouden.